

**TASAVVUF TA'LIMOTI NAMOYONDALARI MEROSIDA KOMIL
INSON G'OYASI*****Karimova Ra'no Malikovna****Navoiy davlat univeersiteti,
dotsenti v.b.*

Turkistonda tasavvuf tariqatlari: Yassaviya, Kubroviya va Naqshbandiya Tasavvuf ta'limoti taraqqiyotida Turkiston farzandlarining xizmati beqiyos bo'lgan. Xoja Xakim at-Termiziy, Xoja Abduxoliq G'ijduvoni, Xoja Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg'oni, Shayx Najmiddin Kubro, Xoja Ali Romitaniy, Abu Ali al-Farmadiy, Yusuf Hamadoni, Bahouddin Naqshband kabi siymolar ilohiy Ma'rifat yo'lining rahnamolari bo'ldilar. Ular yaratgan ta'limot va ilgari surgan ma'naviy-axloqiy g'oyalar hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. —Markaziy Osiyo tarixida aql-idrok bilan jasorat, diniy dunyoqarash bilan qomusiy bilimdonlikni o'zida mujassam etgan buyuk arboblarning ko'pi bo'lgan. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Xoja Bahouddin Naqshband, Xoja Ahmad Yassaviy, Al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Bobur va boshqa ko'plab buyuk ajdodlarimiz milliy ma'naviyatimizni rivojlantirishda ulkan hissa qo'shdilar, xalqimizning milliy iftixori bo'lib qoldilar¹. Shunday siymolardan biri ilm - fan va madaniyatimiz tarixida yorqin iz qoldirgan, buyuk mutasavvif Shayx Ahmad Yassaviydir. Chunonchi, Ahmad Yassaviy hikmatlarida ilgari surilgan axloqiy pandnasihatlaridan molparastlikni fosh etish, kishilarni insofli, diyonatli, iymonli bo'lishga chaqirishda foydalanish o'rinli. Yassaviy inson hayotidagi katta kurash - nafsni taslim etishga xizmat qiladigan kurash deb hisoblagan. Nafsga mag'lub shoh - qul, nafsdan ustunlikka erishgan g'arib - shohdir, deb aytadi. Nafs inson uchun katta yovdir. Shu yovning boshini yanchgan, uni yenggan, nafsga taslim

¹ Karimov I.A. Ўzbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. -Toshkent, 1997.140-bet.

bo‘lmagan kishining g‘ururi va insoniy qadr-qimmatini hech kim poymol qila olmaydi, deb bilgan. O‘z hikmatlaridan birida shunday deydi:

Nafs yo‘liga kirgan kishi rasvo bo‘lur,
Yo‘ldan ozib, toyib, to‘zib gumroh bo‘lur.
Yotsa - tursa shayton bilan hamroh bo‘lur....

U nafs bandalariga qarata —Nafsni tebgil, nafsni tebgil ey badkirdor! deb murojaat etadi va —Nafsim meni yo‘ldan urib xor ayladi, termultirib xaloyiqqa zor ayladil, - deb nafs bandalarini tanqid etadi.

Nafs insondagi butunlikni, iymonni sindiradi, Ma‘naviy jihatdan jarlikka qulatadi. Shu bois —Nafsni tanib mehnat etsa rohat!, - deb xitob qiladi. Bu g‘oyalar bizning hozirgi kunimiz, tarbiyamiz uchun g‘oyat muhim.

Yassaviy el orasida katta obro‘ orttirib, avliyo deb ulug‘langan. —Madinada Muhammad, Turkistonda-Ahmad! degan ovozarlar tarqalgan. U Yassida vafot etgan. Mozori muqaddas qadamjoga aylangan. 1395-1397 yillarda Amir Temur Yassaviyning qabri uzra maxobatli maqbara qurdirgan. Axmad Yassaviy islom ahkomlarini turkiy xalqlar orasida yoyilishiga katta xissa qo‘shdi. U o‘z hikmatlarida ishq, poklik, xalollik, yolg‘ondan saqlanish, kishi moliga xiyonat qilmaslik, to‘g‘rilik kabi insoniy fazilatlar haqida kuylaydi. U turkiy tasavvuf adabiyotida o‘ziga xos maktabga asos soldi. Turkiy dunyoda biror bir so‘fiy shoir yo‘qki, unga ergashmagan, undan o‘rganmagan bo‘lsin.

Ahmad Yassaviyning tasavvufiy qarashlari uning — Hikmatlar! she‘riy to‘plamida berilgan. Unda insoniy g‘oyalar, axloqiy pand-nasixatlar, islom dini aqidalari va xadislarda ilgari surilgan ma‘naviy-ma‘rifiy fikrlar sodda uslub bilan, xalqona ravon tilda bayon qilingan.

Ahmad Yassaviy (1091-1167) o‘z dunyoqarashini quyidagicha ifodaladi: —Haqiqatga shunday kishi erishadiki, u barcha dunyoviy narsalardan shariatni afzal ko‘radi; o‘zidan, o‘z hayotidan kechib tariqat tomon boradi; ruhan va qalban ma‘rifatga beriladil. (Ahmad Yassaviy. —Hikmatlar!). Xudoga intiluvchilar orasida faqat shunday kishi uning joyini biladiki, u o‘z pining (ma‘naviy ustoz) buyruqlariga boysunadi, sabru qanoat qiladi, ozi bilan kifoyalanadi, o‘zini

azoblarga, qiyinchiliklarga mahkum etadi, ovqatni kam iste'mol qiladi. Din va sufiylar aytgan ko'rsatmalarni bajarish, azob-uqubat, ochlik, sabru-qanoat, muayyan voqeyiy ehtirolarga bo'lgan o'z istaklarini so'ndirish orqali inson —nafratlil dunyodan ozod bo'ladi va Xudoga singib ketadi.

Movaraunahr tasavvuf ta'limotida Najmidin Kubroning o'rni alohida. Najmiddin Kubro - tasavvufning mashxur shayxlaridan biri. Kubroviya silsilasining asoschisi. Uning laqablari: —Najmiddin—Dinning yulduzil, —Kubrol—Ulug'ul, —Valiytarosh—Valiylarni tarbiyalovchil.

Kubro 1145 yilda Xorazmda tavallud topgan. Yoshligidanoq xadis va kalomni o'rganadi. Ilm istab Misr, Shom, Bag'dod, Nishopur va Tus kabi shaharlarga boradi. O'sha davrning buyuk shayx va olimlari: Bobo Faraj, Ismoil Kasriy, Ammor Yosir, Ruzbehxon Misriy va boshqalardan zoxiriy va botiniy ilmlarni o'rgangan. O'z yurtiga qaytgach, xonakox ochib, valiylik-ustozlik qilgan.

Bosqinchi Chingizxon lashkarlari 1221 yilda Xorazmga yaqinlashib yurt og'ir ahvolda qolganida 76 yoshli Kubro ona yurtini ximoya qilishga otlanadi va mo'g'ullar qo'lida qaxramonlarcha shahid bo'ladi. Bu haqda Mirzo Ulug'bek —To'rt ulus tarixi asarida shunday yozadi: —Murshidi a'zam Shayx Najmiddin Kubro xudo amri bilan Xorazm uchun boshini tikdi. Boshini topshirishda qotil yaloviga yopishdi. Dini xaq iqlimining shohi. Ul pir sarpanjasidan u zabardast yigit yalovni chiqarib ola olmadilar. Sayidlar shayxi sarpanjasida kofir yalovini ko'rib xayratda qolgan oqillar bu xolni sharxladilar: Yalov uchun Shayx tutib, ta'rix aytdiki, vafotim sanasi —shohi shuhadol (—shaxidlar shoxil) dir. Biz shunday ulug'lardanmizki, gavhar tutamiz; oriq echki tutgan pastkash emasmiz. Imon qadaxidan bir qo'limiz bilan may ichsak, ikkinchi qo'limiz bilan kofir yalovidan tutamizl.²

² Murzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. Toshken. Cho'lpon. 1994. 165-166 betlar. 52 Mullaho'jaeva K. Ko'ngilga nazar. «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasi, 2001 yil, 23 noyabr. 53 Komilov N. Tasavvuf. 2-kitob. Tavhid asrori. Toshkent. G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1999, 174-bet.

Vatandoshimiz Najmiddin Kubroning bu jasorati avlodlar uchun, vatanparvarlikning yorqin timsolidir.

Najmiddin Kubro tariqatining o'ziga xos xususiyati uning dunyoqarashida ifodasini topgan. Xudo va borliq masalasini xal etishda islom ta'limotiga asoslanadi. Uning fikricha, xamma narsa va xodisalar, shu jumladan, odamzot xam uning shu'lasini, ko'rinishi, jilvalanishi deb hisoblaydi. Shayx Kubro odamzot umrining, dunyoning mohiyatini xam tasavvuf nuqtai nazaridan turib izohlaydi. Bu xaqda shunday degan: —Dunyo-oylash o'rni, ibrat manzili, ishrat saroyi, ko'prikin binosidir. U mo'minlarning ekinzori, qidiruvchilarning bozori, intiluvchilarning savdo do'koni, izlanuvchilarning ulovi, suluk yo'liga kirganlarning ko'priki, aldanganlarning ma'shuqasi, sodiqlarning o'tar joyi, oriflarning axlatxonasi va shaytonlarning o'lkasidir. Uning bilan savdo qilganlar aldanadi, unga ko'ngil bergan yo'ldan ozadi.

Najmiddin Kubro inson haqidagi qarashlarida, inson o'z mohiyati e'tibori bilan kichik olam- —olami sugarol dir, ammo unda katta olam —olami-Kubrol xususiyatlari mujassamdir. Odamzot taraqqiy etib borsa, u Alloxning —Raximl va —Raxmonl sifatlaridan boshqa barcha sifatlarini bilib oladi. Biroq bu yo'lda unga piri komil raxnamolik qilishi lozimligini ta'kidlaydi.³

Baxouddin Naqshband (1318-1389) —naqshbandiylik tariqatining buyuk namoyondasi. El orasida Xoja Bahouddin Balogardon, Xo'jai Buzruk, Shohi Naqshband nomlari bilan mashxur. Buxoroda Qasri Xinduvon qishlog'ida tug'ilgan. Baxouddin Naqshband Boboyi Samosiy, Amir Kulol, Mavlono Orif Xalil ota, Kusam Shayx kabi ustozlardan saboq olgan. U ikki marta xaj qilgan. G'aribona xayot kechirgan, faqat o'z mehnati orqali dehqonchilik va keyinroq mis va kimxobga naqsh solish bilan kun ko'rgan. O'z ta'limotini yaratishda Abduxoliq G'ijduvoni asos slogan —Xojagonl silsilasining sakkiz moddadan iborat qoidasiga o'zining uch qoidasi (talabi) ni qo'shib uni takomilga etkazdi. Shu tariqa tasavvuf naqshbandiya tariqatida yanada mukammallikka erishdi. Baxouddin taxallusi Naqshbandning dinni mustaxkamlash va taraqqiy ettirish uchun qilgan xizmatlari

³ Islom ensiklopedyasi. 138-139-betlar; Bo'ronov Q. Xalqimiz ma'naviyati va ma'rifatining teran ildizlari. 52-bet.

ulugʻ va beqiyos boʻlganligi uchun berilgan. Maʼnosi dinning faxri, bebaxosi demakdir. Naqshband taxallusiga kelsak, u ikki mazmunda talqin etiladi. Biri ul zot misga, matoga gul, naqsh soluvchi boʻlganligi uchun naqshband taxallusi berilgan deb eʼtirof etiladi. Ikkinchi talqin esa Allohni qalbiga naqsh qilib olgan degan maʼnoda ifodalanadi. Baxouddin Balogardon deyilishiga sabab ustoz Shayx Boboyi Samosiyning Naqshbandga qarata aytgan —Karomat qilibdurlarki, nozil boʻlgan balo sening barokatingdan dafʻ boʻlgʻay!! soʻzlariga nisbat berilgandir.

Baxouddin Naqshband shonu shuhratning shox supasiga koʻtarilganlarida xam oʻzlari uchun xizmatkorlar saqlamagan ekan. Aksincha shoxu gado barobarligi toʻgʻrisidagi adolatli gʻoyani ilgari surgan. —Xojalik bandalikka toʻgʻri kelmas, Allox oldida barcha barobar! — deb aytgan.

Naqshband oʻzini doimo xukmdorlardan uzoqda tutgan. Odamlarga yahshilik qilish eng yuksak insoniy burch ekanligini taʼkidlab, sham kabi yongʻil, elga oydinlik ulash, ammo oʻzing xilvatda turgil deb aytgan. U xamma uchun, ayniqsa oddiy xalq, xunarmandlar uchun qoʻl keladigan —Dil ba yoru dast ba kor! — —Dil yor (Allox) bilan, Qoʻl ish bilan band boʻlsin! shiorini oʻrtaga tashlagan. Bu shior naqshbandiylikning asosiy mohiyatini tashkil etadi. Aytish joizki mazkur xayotbaxsh shiorda tasavvufni nazariy va amaliy jixatlari tugal xolga kelganligi oʻz ifodasini topgan. Chunki Allox nomi bir nafas dilni tark etsa, darxol oʻrnini gʻaraz xudbin bir niyat egallashi mumkin. —Nazar bar qadam! shu maʼnoga yaqin turib, u bexuda biror qadam qoymaslik, xar bir amaliy harakatning Allox yoʻlida qoyilayotganini xis etib, diqqat bilan kuzatib, nazardan qochirmay borish kerakligini bildiradi.⁴

Naqshband ilgari surgan —Dil ba yoru dast ba kor! shiorini yanada soddaroq tarzda shunday izoxlash mumkin. Tasavvuf axlining maqsadi Allox vasliga erishish boʻlsa, buning uchun tarki dunyo qilish, zoxidlik yoʻliga kirishi shart emas, balki Alloxni xar damda dilda zikr etib, qoʻl esa mehnat bilan band boʻlgan xolda xam yetish mumkinligini anglatadi.

⁴ Imomnazarov M. Eshmuhammedova M. Milliy maʼnaviyatimiz asoslari. 176-bet.

Bahouddin Naqshband Islomni xayot bilan, shaxs va oila bilan, jamiyat ravnaqi bilan bog‘lab —Kam yegil, kam uxla va kam gapir|| deb nasixat qilgan.

Amir Temur bu shiorga amal qilib, arkonu davlatga, barcha mulozimlarga aytar so‘zim shu bo‘ldi: —Kam yenglar-ocharchilik ko‘rmasdan boy-badavlat yashaysizlar, kam uxlanglar —mukammallikka erishasizlar, kam gapiringlar —dono bo‘lasizlar||⁵ – deb yozgan.

Bahouddin Naqshband xaqida Alisher Navoiy —Nasoyim ul-muhabbat|| asarida shunday deb yozgan: —Oliy sifatlar egasi va mo‘tabar zot, Xaq ravshanligining shohi va to‘g‘ri yo‘lning gul soluvchisi bo‘lgan Xoja Bahouddin Naqshband bu iqlim uzra taxt qurgach, yo‘qlik mulkida xam podshox bo‘ldi||⁶

Haqiqatdan xam, oltin silsila- —silsilot az-zaxab|| deb atalgan va ko‘ngillarda ishqu sadoqat urug‘ini ko‘kartirishga zamin yaratgan naqshbandiya tariqati musulmon olamida asrlar osha chuqur ildiz otdi. Hozirda Pokistonda Naqshbandiya tariqati Jaxon markazi faoliyat ko‘rsatmoqda. XXI asrga kelib, nafaqat musulmon olamida, balki AQSH, Germaniya, Rossiya, Avstraliya, Litva kabi mamlakatlarda xam bu tariqatga ixlosmandlar ko‘paydi.

—Naqshbandiylik tasavvufni xayotiyashtirgan ta‘limotdir,-deydi Pokistondagi naqshbandiya tariqati jaxon markazi raisi Zulfiqor Axmad. —Ushbu tariqat daraxti xali butun olamni tutadi, chunki unda kishilik tafakkurining eng amaliy va oqilona xulosasi mujassam.

⁵ Amir Temur o‘g‘itlari. Toshkent, Navro‘z, 1992 y, 58-bet.

⁶ Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 17-tom, —Fan||, Toshkent, 2001 y, 261-265-betlar.